

بررسی امر به معروف و نهی از منکر در سلامت محیط زیست

مریم رشنونژاد

چکیده

ریشه بسیاری از بحران های انسانی و محیطی در عدم توجه انسان مدرن به دین است. دین داری و داشتن رابطه مستحکم با خداوند و پایبندی به احکام دینی نظارت درونی و همگانی برای مقابله با بحران محیط زیست به وجود می آورد. در حقیقت فریضه امر به معروف و نهی از منکر نظارت درونی و همگانی را گسترش می دهد، به گونه ای که اگر درباره موضوعی قانونی هم وجود نداشته باشد، فرد مومن احساس تکلیف کند. تصویب اصل هشتم قانون اساسی در جمهوری اسلامی راه را برای انجام قانونی این فریضه در جهت حفظ محیط زیست فراهم کرده است. امر به معروف و نهی از منکر کارکردهای مختلفی در حفظ محیط زیست دارد، به دست آوردن شناخت، بیدار کردن وجدان های خفته، ترغیب به اعمال شایسته، اجرای عدالت و ... از مهمترین آنها هستند که افراد را از تخریب محیط زیست باز می دارند.

لغات کلیدی: محیط زیست، امر به معروف، نهی از منکر

عصر حاضر و دنیای مدرن با مخاطرات جدید و جدی شناخته می شود که بخشی از آن به محیط زیست ارتباط پیدا می کند. استفاده بی رویه و غیر اصولی از منابع طبیعی و محیط زیست، موجب تخریب آن و تغییر اقلیم و از بین رفتن گونه های زیستی شده است، به گونه ای که به گفته کارشناسان، زمین به مرور در حال تبدیل شدن به یک منطقه غیر قابل سکونت است. تنها راه نجات از این بحران ها بازگشت به تعلیمات پیامبران و ادیان، به خصوص دین اسلام است (ولایتی،). در مجموع، قرآن و سیره نبوی، اصل نظارت و مراقبت جمعی یا امر به معروف و نهی از منکر را با ساز و کار خاصی، به عنوان فریضه ای بزرگ و زیربنایی، که قوام و برپایی سایر واجبات به واسطه این اصل تحقق می یابد، معرفی کرده است. تکیه قرآن و روایات بر دو واژه معروف و منکر (شناخته شده و نا شناخته)، اشاره به این است که واجبات و محرمات، اموری هستند که عقل و روح و فطرت پاک انسان به خوبی آن ها را می شناسد و به واجبات، عشق می ورزد، در حالی که منکرات، برای عقل و روح و فطرت پاک انسان، نا شناخته و مورد تنفر است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۰). با دقت در آیات امر به معروف و نهی از منکر، پی می بریم که خطاب بسیاری از آیات، به عموم مسلمانان است مانند آیه شریفه و المومنون و المومنات بعضهم . . . (توبه، ۷۱). و آیه مبارکه و کتتم خیر امه . . . (آل عمران، ۱۱۰). و بعضی آیات، خطاب به گروهی خاص است مانند آیه شریفه ولتکن منکم امه . . . (آل عمران، ۱۰۴). راه جمع بین این دو دسته از آیات، این است که بگوییم: آیات دسته اول، ناظر به مرحله فردی امر به معروف و نهی از منکر است که بر هر فرد مکلفی، واجب بوده ولی شعاع آن محدود است و از تذکر و اندرز دادن و اعتراض و انتقاد، تجاوز نمی کند و آیات دسته دوم مربوط به مرحله جمعی و حکومتی امر به معروف و نهی از منکر است (ولایتی،). اسلام که دینی اجتماعی است، فرضیه امر به معروف و نهی از منکر را به عنوان یک ناظر اجتماعی برای بهبود و ارتقا تعاملات مدنی پیشنهاد می دهد. اهمیت این فریضه سبب شد تا در قانون اساسی نیز به این امر توجه شود. لذا بنابر اصل هشتم قانون اساسی «در جمهوری اسلامی ایران، دعوت به خیر، امر به معروف و نهی از منکر وظیفه ای است همگانی و متقابل، بر عهده مردم نسبت به یکدیگر، دولت نسبت به مردم و مردم نسبت به دولت» (منصور، ۱۳۷۹). با توجه به عمومی تلقی نمودن حفاظت از محیط زیست و همگانی بودن امر به معروف و نهی از منکر در قانون اساسی، این مقاله نخست در صدد توجیه حفاظت از محیط زیست از

طرق گوناگون نظیر توصیه و ارشاد، تذکر و اخطار تا دادخواهی در مراجع قضایی بر مبنای اصل هشتم و سی و چهارم است.

محیط زیست

جایی که انسان در آن زندگی می کند، محیط زیست او نامیده می شود. در حقیقت آنچه که دست بشر در پیدایش آن دخیل نبوده است، طبیعت نام می گیرد و از این لحاظ طبیعت در مقابل تمدن به کار گرفته می شود. بین موجودات زنده و محیط زیست پیوستگی و وابستگی متقابل وجود دارد و هیچ موجودی بدون محیط مناسب قادر به ادامه حیات نخواهد بود. لذا هیچ انسانی از تأثیر حیرت آور محیط زیست سالم در جسم و روان آدمی بی خبر نیست. توجه به تأثیر اقلیم و محیط زیست پاک و سالم در حیات انسانی و رشد اندیشه و حتی خصوصیات ظاهری او در آثار بسیاری از دانشمندان منعکس شده است. (طباطبایی، ۱۳۷۴، ادوارد راجرز، ۱۳۴۸).

انسان از زمان خلقت خود از طبیعت بهره برداری کرده است تا جائیکه روند فزاینده آلودگی و تخریب محیط زیست و افزایش بی رویه جمعیت و کاهش و نابودی منابع طبیعی و به تبع آن بروز پی در پی بحران های زیست محیطی باعث شد حفاظت از محیط زیست به عنوان محدوده مشترک عقلانیت، تفکر و عمل انسانها در جهت دستیابی به توسعه پایدار و آینده ای روشن که در پرتو آن حقوق نسل های آینده نیز تضمین شود، مبرم- ترین و مهمترین وظیفه و مسئولیت دولت ها به شمار رود. لذا به منظور اعمال مدیریت خردمندانه و تحقق اهداف و اجرای برنامه های زیست محیطی ابتدا می بایست قوانین و مقررات مرتبط با محیط زیست وضع گردد تا در اجرای مدیریت خردمندانه موفقیت حاصل شود.

برای همین هم، علاوه بر پیمان نامه های جهانی برای مقابله با منابع آلودگی کننده محیط زیست، دولت ها و حکومت ها نیز مقررات گوناگونی را برای حفاظت از این سرمایه بشری، مقابله با منابع آلاینده و برخورد باخاطیان در این عرصه، وضع و اجرا می کنند و مسائل زیست محیطی در کشورهای پیشرفته و همچنین کشورهای در حال توسعه در صدر سیاستهای مورد بحث قرار گرفته است. همچنین اندیشمندان با طرح نظریه های مختلف زیست محیطی، سعی در حل این بحران و آگاهی دادن به ساکنان زمین در زمینه حفاظت از محیط طبیعی دارند. به نظر میرسد یکی از نقاط ضعف مهم این دیدگاه ها، عدم توجه به دین و آموزه های دینی است (فراهانی فرد، ۱۳۸۵). بررسیهای اولیه در آموزه های دینی نشان می دهد که دین نه تنها تخریب محیط - زیست را جایز ندانسته است، بلکه با ارائه راهکارهایی به حفاظت

از محیط زیست توصیه می کند. به طور خاص، به دلیل نگرش ویژه اسلام به هستی و جهان آفرینش، اصول و تعالیم مستحکم تری برای اداره زمین و هدایت افراد در ارتباط صحیح و شایسته با محیط زیست وجود دارد. علاوه بر اشاره مستقیم آیات و روایات به حفظ محیط زیست و تأکید بر اخلاق در این زمینه، بسیاری از فروع و ضروریات دینی، کارکرد مستقیمی در اخلاق زیست محیطی دارند. همین نظام ارزشی، اصل دیگری را با نام فریضه امر به معروف و نهی از منکر در برابر او می گشاید که انسان را نه در برابر رفتار خویش که نسبت به رفتار یک دیگر مسئول می داند. فریضه "امر به معروف و نهی از منکر" در حقیقت به معنای حساسیت قوی به حضور منکرات و عدم حضور معروف هاست. (رشاد، 1380).

ادیان و محیط زیست

طبیعت و محیط زیست در بیشتر ادیان توحیدی و غیر توحیدی مورد توجه و تکریم قرار گرفته است. طبق بررسی های انجام شده نگاه تمام ادیان به طبیعت، احترام و ستایش است. ادیان الهی نمادهایی چون آب، آتش و خاک را مظهر پاکی و سمبل پاکی از بدی ها می دانستند که این نشان دهنده حرمت و ارزش بالای طبیعت بوده است. از دید ادیان، طبیعت به عنوان محل زاد و پرورش انسانها شایسته احترام است و پیروان از تخریب و صدمه به آن نهی شده اند (حق شناس و دیگران، 1387).

تاپفر مدیر اجرایی محیط زیست سازمان ملل نیز می گوید:

«ما می خواهیم در زمینه مسایل زیست محیطی با جهان اسلام یک همکاری مناسب و نزدیک داشته باشیم اعتقاد راسخ دارم که ارزش های معنوی جهان اسلام بستر مناسبی جهت اجرای برنامه های لازم جهت حفظ آفریده های خدا و تنوع زیست محیطی است» (پورسعید، ۱۳۸۲).

از سال ۱۹۸۵ تا کنون چندین کنفرانس بین المللی بسیار مهم در این زمینه برگزار شده است که از جمله می توان به همایش «اسلام و محیط زیست» در سال ۱۳۷۸ (تهران)، همایش «دورنمای اسلامی محیط زیست» در سال ۲۰۰۰ (جده)، همایش «محیط زیست دین و فرهنگ» در سال ۱۳۸۰ (تهران)، ... اشاره کرد.

این آمار و گزارشها این نوید را میدهند که درمان این درد جز با دواي قدسی و اخلاقی میسر نیست. این امر، ضرورت واکاوی و استخراج نگرش متون مقدس ادیان الهی به محیط زیست را بیش از پیش آشکار می سازد.

آمران به معروف و ناهیان از منکر در زمینه ی مسائل زیست محیطی فراهم گردیده است؛ به طوری که بنا به اظهار نظر ریاست وقت سازمان حفاظت محیط زیست در ۲۱ مهرماه ۱۸۶۵ ارتقای سطح آگاهی نسبت به محیط زیست در جهت اطلاع رسانی به مردم، رفتار صحیح شخص آمر در خصوص حفظ مسائل زیست محیطی، تذکر به متخلفان و مجرمان تخریب کننده ی محیط زیست و گزارش به مراجع عالی در آخرین مرحله از مراحل اجرایی امر به معروف و نهی از منکر در عرصه ی حفاظت محیط زیست است (باشگاه خبرنگاران جوان ۱۸۶۵:، کد خبر ۵۱۱۵۵۱:).

حفاظت از محیط زیست به کمک امر به معروف و نهی از منکر توسط شهروندان و سازمان های مردم نهادیکی از نکات قابل توجه در قانون حمایت از آمران به معروف و ناهیان از منکر ماده ی ۱ آن است که مطابق آن مردم و سازمان های مردم نهاد حق دعوت به خیر و امر به معروف و نهی از منکر را نسبت به کلیه ی سازمان های عمومی دارا هستند. بر اساس ماده ی فوق دعوت به خیر، نصیحت و ارشاد در مورد عملکرد دولت برخوردارند و در چارچوب شرع و قوانین میتوانند نسبت به مقامات، مسئولان، مدیران و کارکنان تمامی اجزای حاکمیت و قوای سه گانه اعم از وزارتخانه ها، سازمانها، مؤسسات، شرکتهای دولتی، مؤسسات و نهادهای عمومی غیردولتی، نهادهای انقلاب اسلامی، نیروهای مسلح و کلیه دستگاه هایی که شمول قوانین و مقررات عمومی نسبت به آنها مستلزم ذکر یا تصریح نام است امر به معروف و نهی از منکر کنند.

شایان توجه است که نظارت مردم بر دولت از چند طریق قابل انجام است. یکی از راه ها، مطبوعات و رسانه های گروهی و صدا و سیماست. یکی دیگر از ابزارهای نظارت مردمی و تحقق امر به معروف و نهی از منکر بر عملکرد دولت از طریق احزاب و انجمن های سیاسی بر اساس اصل ۲۶ قانون اساسی است. دیگر ابزار نظارت مردمی و اجرای امر به معروف و نهی از منکر، اجتماعات و راهپیمایی ها توسط مردم است که اصل ۲۱ قانون اساسی آن را به عنوان یکی از حقوق ملت برشمرده است. با توجه به آن که امر به معروف و نهی از منکر در سه مرحله ی قلبی، زبانی و عملی صورت می گیرد، باید اذعان نماییم که در زمان حاضر با وجود حاکمیت نظام، مردم فقط وظیفه ی امر و نهی قلبی و زبانی دارند و اقدام عملی برای جلوگیری از منکر در هر مرتبه و سطحی وظیفه ی مقامات صلاحیتدار دولتی است، مگر آنکه

منکر از مواردی باشد که در هر شرایطی باید از وقوع آن جلوگیری کرد، مانند نقض حق حیات انسانها یا آنکه در زمان وقوع منکر به مقامات انتظامی و قضایی دسترسی نباشد. (جوان آراسته، ۱۳۹۰).

نتیجه گیری

اگر انسان به قدرت ایمان و علم مجهز نباشد و از طرف دیگر، نظارت سایر انسان های مسئول، بر وی ضعیف و سست گردد، به آسانی به سوی فساد و انحراف کشانده می شود. که این گونه فسادها می تواند عرصه محیط زیست و بستر حیاتی انسان را با بحران و معضلات عدیده ای مواجه سازد. از این رو، دعوت مردم به رفتارهای هنجار زیست محیطی در قالب «امر به معروف» و بازداشتن آنها از رفتارهای ناهنجار زیست محیطی در قالب «نهی از منکر» دارای ماهیتی کاملاً زیست محیطی بوده و در حقیقت ضامن اجرای سایر وظایف فردی و اجتماعی در قبال محیط زیست می باشد. ما نه تنها موظف به اصلاح اعمال خود نسبت به طبیعت می باشیم، بلکه حق نداریم نسبت به آنچه که دیگران درباره طبیعت مرتکب اشتباه می شوند بی تفاوت باشیم، چرا که طبیعت سرچشمه حیات و بستر تکامل انسان هاست و ستم و فساد نه تنها سلامت طبیعت بلکه حیات انسان های دیگر را هم تهدید می کند. وقتی که محیط زیست بر اثر عملکرد عده ای دچار آسیب می گردد، این مسئله تنها دامن انسان های خطاکار و بدکار را نمی گیرد بلکه همه انسان ها باید بهای آن را بپردازند.

هر یک از افراد جامعه به عنوان یک شهروند یا اجتماع شهروندان در قالب تشکل های زیست محیطی از طرق مختلف میتوانند نظارت خود را در قالب امر به معروف و نهی از منکر بر عملکرد اشخاص حقیقی و حقوقی اعمال نموده و در صورت مواجهه با تخلفات زیست محیطی از سوی بخش خصوصی و بخش عمومی یا حتی کم کاری و کوتاهی در این بخش، از طریق توصیه و ارشاد و اخطار و در نهایت ارائه گزارش به نهادها و مؤسسات عمومی (در صورتی که تخلف از سوی بخش خصوصی باشد) و در صورت عدم اقدام به موقع آنها یا در صورتی که متخلف از قوانین زیست محیطی خود اشخاص حقوق عمومی باشند، از طریق ارائه گزارش به سازمان بازرسی کل کشور و حتی اقامه ی دعوای زیست محیطی در مراجع قضایی علیه نهادهای دولتی و غیردولتی اقدام نمایند.

فهرست منابع

- باشگاه خبرنگاران جوان (۱۳۹۵)، پویش های محیط زیستی شکل مدرن امر به معروف و نهی از منکر است، کد خبر: ۵۸۱۵۵۷۰، ۲۱ مهرماه.
- بسیج، احمدرضا (۱۳۸۹)، «امر به معروف و نهی از منکر و حقوق شهروندی»، مجله معرفت، سال ۱۹، شماره ی ۱۵۱.
- پورسعید، باسم (۱۳۸۲)، پایداری محیط زیست از دیدگاه اسلام، مجله فرهنگ جهاد، شماره ۳۳ و ۳۴.
- جوادی آملی، عبدالله، اسلام و محیط زیست، قم، نشر اسرای، بی تا.
- جوان آراسته، حسین (۱۳۹۰)، «قلمرو شرعی و قانونی امر به معروف و نهی از منکر (حوزه مردم نسبت به یکدیگر)»، فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی، سال هشتم، شماره ی ۲۷.
- حق شناس، محمد و ذاکری، محمد حسین (۱۳۸۷)، جستجوی مفاهیم اخلاق زیست محیطی در آموزه های اسلامی، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال سوم، شماره های ۱ و ۲.
- راجرز، ادوارد س (۱۳۴۸)، اکولوژی انسانی و بهداشت، ترجمه: دکتر سیاوش آگاه، چاپ اول، موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی.
- رشاد، علی اکبر (۱۳۸۰)، نظارت همگانی و امر به معروف و نهی از منکر، تهران: موسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر.
- سیفی کناری، فاطمه (۱۳۹۰)، «امر به معروف و نهی از منکر»، مجله نامه جامعه، شماره ی ۸۷.
- طباطبایی، سید علی بن محمد بن علی (۱۴۱۲)، ریاض المسائل فی بیان الاحکام بالدلائل، بیروت: نشر دارالهادی.
- طلابکی، اکبر و اصلانی، فیروز (۱۳۹۴)، «بازخوانی مبانی حقوقی امر به معروف و نهی از منکر با نگاهی به حقوق بشر معاصر»، فصلنامه حقوق اسلامی، دوره ۱۲، شماره ی ۴۷.
- فراهانی فرد، سعید (۱۳۸۵)، محیط زیست: مشکلات و راه های برون رفت از آن از منظر اسلام، مجله اقتصاد اسلامی، سال ششم.
- مکارم شیرازی، ناصر، پیام قرآن، قم: موسسه مطبوعاتی هدف، ۱۳۷۰، جلد ۱۰، صفحه ۲۵۴.
- موسی زاده، ابراهیم و عمید زنجانی (۱۳۸۹)، عباسعلی، نظارت بر اعمال حکومت و عدالت اداری، چ ۱، انتشارات دانشگاه تهران.

ولایتی، علی اکبر، پویایی فرهنگ و تمدن اسلام و ایران، چاپ سوم، تهران، مرکز چاپ و انتشارات وزارت
امور خارجه، جلد ۲، صفحات: ۱۶۰-۱۶۱.